

АКАДЕМІК М.Ф. КАЩЕНКО — ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ

Микола Феофанович Кащенко — академік Академії наук України (1919 р.). Разом з видатними вченими В.І. Вернадським і А.Ю. Кримським є фундатором української академічної науки. Був обраним головою Фізико-математичного відділу УАН [1].

М.Ф. Кащенко — зоолог, ембріолог, акліматизатор, селекціонер. Народився 7 травня 1855 року на хуторі Веселому Олександрівського повіту Катеринославської губернії, помер 29 березня 1935 року в Києві. Закінчив Харківський університет (1880 р.), до 1889 року працював там же. З 1888 року — професор, у 1894—1895 рр. — ректор Томського університету, з 1912 р. — професор зоології Київського політехнічного інституту.

Основні наукові праці — з ембріології хребетних тварин, гістології, мікроскопічної техніки, теріології, герпетології, акліматизації і селекції рослин. За досягнення у галузях зоології, анатомії та археології обраний членом ради товариств: Міжнародного анатомічного, природодослідників при Петербурзькому, Харківському, Томському і Київському університетах [2]. Організатор і директор Зоологічного музею АН УРСР (1919—1926 рр.); засновник (1914 р.) і до кінця життя — директор Акліматизаційного саду в Києві.

Акліматизаційний сад був однією з найперших установ Української академії наук, де М.Ф. Кащенко обіймав посаду завідувача кафедри акліматизації (1918 р.). Основні завдання Акліматизаційного саду — інтродукція та акліматизація південних плодкових, лікарських, технічних, декоративних рослин для впровадження їх

М.Ф. Кашенко зі співробітниками в Акліматизаційному саду (1924 р.)

у народне господарство. Це була унікальна наукова установа такого спрямування, подібних у СРСР не було, акліматизація як окрема наука ще тільки починала формуватися. Автор численних праць з інтродукції, акліматизації і селекції плодкових, лікарських, технічних, декоративних рослин, засновник сибірського садівництва, сучасник і ровесник І.В. Мічуріна (1855—1935 рр.), близько знайомий з його роботами, М.Ф. Кашенко втілював у життя ідеї створення основ промислового садівництва в Сибіру [3].

Чи знаємо ми М.Ф. Кашенка, як знаємо І.В. Мічуріна — відомого російського дослідника-плодовода? Мабуть, ні. Проте заслуги М.Ф. Кашенка перед вітчизняною наукою не менш вагомі.

Його звали чарівником... Щоправда, цей титул не завжди йому подобався. Адже тільки невтомною працею і великою вірою у свою справу Микола Феофанович Кашенко досяг таких значних успіхів. Якби був чарівником, хіба йшов би так довго і важко до своєї мети? Лікар за освітою, професор зоології за фахом, М.Ф. Кашенко 40 з 80 років свого життя віддав «перетворенню живої природи, справі збагачення Сибіру і України новими рослинами».

Виникає закономірне питання: який же він садівник, адже досі йшлося про нього як вченого в галузях медицини та зоології. Саме в Сибіру Микола Феофанович стає садівником. Він не передбачав, що цей незайманий край протягом наступних 24 років стане для нього полем різнобічної наукової діяльності, невичерпним джерелом нового.

Кашенка приваблювала ідея, здавалося б, неможливого: створити плодівництво там, де його не було, де умови довкілля для нього зовсім несприятливі. Микола Феофанович підійшов до реалізації цієї ідеї як вчений, що не тільки мав перед собою мету, а й чітко уявляв шляхи її реалізації. Він не втомно і вдумливо експериментує, вивчає дикі плодові породи, оцінює їх потенціальні можливості, впроваджує європейські сорти, знайомиться з роботами місцевих садівників-аматорів [4].

Микола Феофанович казав про себе, що, українець за походженням, він з палкою пристрасстю ставиться до садівництва. Він формулює свої погляди на шляхи виведення сибірських сортів, тут народжуються його ідеї теорії акліматизації.

М.Ф. Кашенко вказує такі шляхи виведення нових рослинних форм: 1) облагороджування місцевих диких плодових рослин; 2) призвичаєння до життя у даній місцевості диких чи культурних порід, або акліматизація; 3) гібридизація [14].

Тільки поступовою акліматизацією поколінь і можна пояснити поширення багатьох порід тварин і рослин на земній кулі, вважає М.Ф. Кашенко.

У поглядах на мінливість він стоїть на позиціях Ч. Дарвіна, розглядаючи спадкову мінливість організмів, що виникає внаслідок їх взаємодії із середовищем, а також добір основними факторами еволюції [6].

Серед славних імен засновників північного садівництва ім'я Миколи Феофановича Кашенка знаходиться у першому ряду. Він довів, що в суворих природно-кліматичних умовах Сибіру і Далекого Сходу можна вирощувати сади. Тепер на цій величезній території — майже 100 тис. га багаторічних насаджень. Багато районів Сибіру стали районами суцільного садівництва [10].

Наприкінці XIX ст. А.П. Чехов, проїжджаючи на перекладних вибоїнах сибірського тракту, констатував: «Садів тут нема». Але сади були — у М.Ф. Кашенка в Томську, ентузіастів-аматорів, послідовників і соратників Миколи Феофановича — П.С. Комісарова під Омськом, А.І. Олоніченка — у Красноярську, І.П. Бедре — у Мінусінському повіті, І.Л. Худякова — у Владивостоці [12].

Переїхавши в Україну, М.Ф. Кашенко посідає місце професора зоології агрономічного факультету Київського політехнічного інституту. На великій ділянці біля Політехнічного інституту вчений знову проводить дослідження з акліматизації рослин, хоча й з іншими, ніж у Сибіру, породами та сортами, і в 1914 р. вже публічно звітує про перші кроки свого Акліматизаційного саду, або, як він називав його спочатку, розсадника [7].

У звіті названо десятки порід і сортів тільки плодових культур. Крім різних сортів яблунь, щеплених на дусені й парадизці, груш, щеплених на айві, слив, абрикосів, персиків, мушмули, горобини, обліпихи, малини, ожини та інших порід, живці, саджанці та насіння яких Кашенко бере в старих монастирських і приватних садах, одержує з різних місць (у тому числі із Сибіру і Далекого Сходу), він збирає на своїй ділянці велику колекцію овочевих, техніч-

М.Ф. Кашенко в одному з куточків Акліматизаційного саду (1932 р.)

них, декоративних та інших рослин. У Києві робота Кашенка з акліматизації рослин стає ще багатограннішою і різноманітнішою.

У роки Першої світової війни М.Ф. Кашенко починає працювати з лікарськими рослинами, оскільки імпорт таких рослин і препаратів з них із Німеччини, яка була тоді головним експортером ліків, припинився. Вже у 1916 році в Акліматизаційному саду було зібрано 150 видів лікарських рослин. Відбиралися перспективні місцеві види, акліматизувалися завезені з інших країв.

Найбільшого значення Микола Феофанович надавав таким лікарським рослинам, як подофіл американський (*Podophyllum peltatum* L.), м'ята японська (*Mentha japonica* L.), беладонна (*Atropa belladonna* L.), полин цитварний (*Artemisia cina* L.), шавлія (*Salvia officinalis* L.), ромашка (*Matricaria recutita* L.), валер'яна (*Valeriana officinalis* L.), наперстянка пурпурна (*Digitalis purpurea* L.) та інші.

Багато видів рослин вперше випробовувалися в умовах півночі України саме в Акліматизаційному саду [15].

У травні 1932 р. Акліматизаційний сад відвідав президент ВАСГНІЛ М.І. Вавилов, який високо оцінив здобутки наукового колективу, очолюваного М.Ф. Кашенком, і відзначив, що «...справу, розпочату академіком Кашенком, треба підтримати як таку, що має державну вагу» [9].

Особливо важливими є праці М.Ф. Кашенка із селекції плодових культур, зокрема зимостійкого в умовах Києва сорту персика. «Я хочу опролета-

М.Ф. Кашенко з новим сортом айви довгастої

ризувати персик, скинути з нього іноземну аристократичність. Мрію, щоб біля кожної селянської хати поряд з вишнею і яблунею безбоязно ріс персик», — так писав М.Ф. Кашенко. Такий сорт був виведений Миколою Феофановичем, як і зимостійка яблуня в Томську, шляхом послідовного висіву і відбору сіянців.

Північна межа вирощування персика просунулася на північ на 500 км. Численні сіянці персика Кашенка були використані в подальшому для виведення зимостійких за умов України сортів Національним ботанічним садом НАН України (НБС) та НДІ садівництва [7].

У НБС також виведені сорти голоплідних персиків — дуже популярних зараз на Заході.

Працював М.Ф. Кашенко і над виведенням зимостійких сортів абрикоса. І хоча сам вчений надавав цій роботі меншого значення, ніж роботі з персиком, вона теж є неоцінним вкладом у справу селекції.

Академік М.Ф. Кашенко інтродукував на північ України айву довгасту (*Cydonia oblonga* Mill.), хеномелес японський (*Chaenomeles japonica* Lindl.), мушмулу германську (*Mespilus germanica* L.), горобину домашню (*Sorbus domestica* L.), актинідію аргу́та (*Actinidia arguta* (Siebold et Zucc.) Planch. ex Miq.), іргу канадську (*Amelanchier canadensis* Medic.), обліпиху крушиновидну (*Hippophae rhamnoides* L.), хурму віргінську (*Diospyros virginiana* L.), кизил справжній (*Cornus mas* L.). Завершити селекційну роботу з цими культурами М.Ф. Кашенко не встиг, але зібраний великий вихідний матеріал (як тепер прийнято говорити генофонд) став основою, на якій у НБС створено чудові сорти айви довгастої (селекціонер — С.В. Клименко). Вперше до Державного реєстру сортів України внесено сорти кизилу селекції Національного ботанічного саду (селекціонери — С.В. Клименко, О.П. Кустовський, М.Е. Инте, К.М. Чайка), а також хеномелеса — нової плодової культури (селекціонери — С.В. Клименко, О.М. Недвига), актинідії (селекціонери — І.М. Шайтан, Р.Ф. Клеєва), створено форми шефердії, обліпихи, мушмули. І все це завдяки колекціям і селекційному фонду, зібраному М.Ф. Кашенком [8, 13, 15].

М.Ф. Кашенко випробував багато цінних для зеленого будівництва порід дерев, чагарників, ліан (понад 250). Вперше до Києва були завезені *Cercis siliquastrum* L. (церцис європейський), *Pterostyrax hiopida* S. (птеростіракс косматий), *Maackia amurensis* Rupr. (маакія амурська), *Prunus maackia* Rupr. (вишня маака), *Amygdalus nana* L. (мигдаль низький), *Indigofera gerardiana* Wall. (індігофера Жерара), *Lespedeza bicolor* Turcz. (леспедеза двоколірна), *Hamamelis japonica* S. et L. (гамамеліс японський), *Fontanesia phillyreoides* Lab. (фонтанезія філліреевидна), *Tecoma radicans* Juss. (камписіс укорінюваний). Завдяки роботам Акліматизаційного саду значно поширеними є *Catalpa speciosa* Ward ex Engelm. (катальпа прекрасна) та *C. bignonioides* Walt. (катальпа звичайна) [11].

Після смерті М.Ф. Кашенка у 1935 році ділянка землі з будівлями належала Інституту ботаніки АН УРСР, а після 1945 року Акліматизаційний сад увійшов як філія до складу відділу акліматизації рослин Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР (нині — Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України).

У 1975 році територію Акліматизаційного саду (на той час близько 5 га) було відведено під будівництво Вищої партійної школи при ЦК Компартії України і Академія наук була змушена у дуже стислі строки звільнити пло-

щу для будівництва. Автор цієї статті, за іронією долі, був останнім директором Акліматизаційного саду. Його колекцію (близько 6 тис. рослин) перенесено на територію НБС НАН України у відділ акліматизації плодкових рослин, якому присвоєно ім'я великого вченого. Старі меморіальні дерева, посажені ще М.Ф. Кашенком, знищено при будівництві. Нині на території Інституту міжнародних відносин, який зараз займає приміщення Вищої партійної школи, зберігся лише один старий платан. Не зберігся і будинок М.Ф. Кашенка з меморіальною дошкою.

Відділ акліматизації плодкових рослин НБС НАН України, який носить ім'я М.Ф. Кашенка, продовжує наукову роботу з інтродукції та селекції південних та нових плодкових культур [5]. Основні методи роботи — посів інтродукованого насіння, вирощування повторних поколінь, міжвидова та віддалена гібридизація, реципрокні схрещування, відбір. Протягом 50 років роботи відділу акліматизації плодкових рослин шляхом аналітичної та синтетичної селекції одержано нові для півночі України форми і сорти персика (*Persica vulgaris* Lam.), абрикоса (*Armeniaca vulgaris* Lam.), айви довгастої (*Cydonia oblonga* Mill.), кизилу справжнього (*Cornus mas* L.), видів актинідії (*Actinidia* Lindl.), лимонника китайського (*Schizandra chinensis* Baill.), хеномелеса японського (*Chaenomeles japonica* Lindl.), районовані у багатьох регіонах України [10].

Теоретичні основи і практичні прийоми акліматизації, розроблені М.Ф. Кашенком, стали класичними і не втратили свого значення й тепер.

Світ для нього все життя був загадкою, від якої він не міг відвести очей. Хотів зрозуміти його таємницю у самому зародку, потім шукав її в калейдоскопі рослинного і тваринного світу. Нескінченне, невблаганне, мінливе життя — найбільша загадка світу. Де ж сховано, кінець кінцем, твою таємницю? Чи пізнає її коли-небудь людина у постійній зміні форм, у вічному оновленні та смерті? Відповідь на це питання Микола Феофанович шукав навіть в останні хвилини, диктуючи статтю «Форми життя». Стаття так і лишилася недописаною...

1. *Береговий П.М., Лагутіна М.А.* Видатні вітчизняні ботаніки. — К.: Рад. шк., 1995. — 224 с.
2. *Биологи:* Библиогр. справ. / Под ред. Н.Ф. Серкова. — Киев: Наук. думка, 1984. — 815 с.
3. *Гришко Н.Н.* Академик Н.Ф. Кашенко — выдающийся биолог-мичуринец. — Киев: Изд-во АН УССР, 1951. — 55 с.
4. *Заходи* // Видання Київського акліматсаду при ВУАН. — 1929. — № 3. — 47 с.
5. *Каталог сортів рослин, створених у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка.* — К.: Нора-принт, 2004. — 30 с.
6. *Кашенко Н.Ф.* Сибирское садоводство. — М.: Изд-во с.-х. л-ры, 1968. — 215 с.
7. *Кашенко М.Ф.* На допомогу київському Акліматизаційному саду. — К., 1925. — 27 с.
8. *Клименко С.В.* Кизил в Україні. Біологія, вирощування, сорти. — К.: Фітосоціоцентр, 2000. — 92 с.
9. *Клименко С.В.* Микола Феофанович Кашенко // Укр. ботан. журн. — 1985. — 42, № 3. — С. 96—98.

10. *Клименко С.В.* Наукові ідеї акад. М.Ф. Кашенка у роботах по інтродукції та селекції на півночі України // Мат-ли наук. чит., присвяч. 100-річчю відкриття подвійного запліднення у покритонасінних рослин проф. С.Г. Навашиним. — К.: Фітосоціоцентр, 1998. — С. 113—116.
11. *Коханова Л.Л., Комарницкая А.М.* Пятьдесят лет работы по акклиматизации южных плодовых растений на севере Украины // Бюл. ГБС. — 1964. — Вып. 52. — С. 25—29.
12. *Лисавенко М.А.* Жизнь и деятельность Николая Феофановича Кашенко // *Н.Ф. Кашенко.* Сибирское садоводство. — М., 1963. — С.5-27.
13. *Скрипченко Н.В., Мороз П.А.* Актинидія (сорти, вирощування, розмноження). — К.: Фітосоціоцентр, 2002. — 44 с.
14. *Шайтан И. М., Мороз П. А., Клименко С. В.* Итродукция и селекция южных и новых плодовых растений. — Киев: Наук. думка, 1983. — 216 с.
15. *Шайтан И. М., Чуприна Л. М., Анпилогова В. А.* Біологічні особливості і вирощування персика, абрикоса, аличі. — К.: Наук. думка, 1989. — 254 с.

С.В. КЛИМЕНКО